

Problém dvojjazyčnosti na Těšínsku po roce 1990

Mečislav Borák, Slezský ústav Opava

Člověk a společnost, 3/2000, č. 1 (<http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/>).

Česká část historického území Těšínského Slezska, tedy správní okresy Karviná a severní část okresu Frýdek-Místek, je dnes vlastně jedinou oblastí České republiky, v níž existuje kompaktní osídlení autochtonního obyvatelstva jiné než české národnosti. Jde o Poláky, kteří se stali národní menšinou bývalého Československa až v roce 1920, po rozdělení sporného území Těšínska arbitrážním výrokem konference dohodových mocností, jemuž se Polsko i ČSR podřídily.¹ Před druhou světovou válkou jich tu žilo přes 76 tisíc, při posledním sčítání lidu v roce 1991 jich bylo zjištěno již jen něco přes 43 tisíce, přičemž v celém bývalém Severomoravském kraji to bylo necelých 48 tisíc. Žije zde tedy naprostá většina z celkového počtu téměř 60 tisíc Poláků v České republice. I když Poláci představují pouhých šest desetin procenta obyvatel republiky, v rámci obou zmíněných okresů již dosahují asi 9 procent, v některých městech se blíží ke 20 procentům (např. v Českém Těšíně) nebo je přesahují (např. v Třinci, Jablunkově), a v některých venkovských obcích tvoří téměř 50 procent obyvatel.²

Asimilační trend vývoje polské menšiny je dlouhodobý a výrazný zvláště v průmyslovém okrese Karviná s velkými městskými celky, neboť souvisí především s typem osídlení. V převážně venkovských obcích okresu Frýdek-Místek je osídlení kompaktnější, s větší společenskou kontrolou, takže úbytek Poláků zde není tak dramatický. I když jisté procento úbytku mohla způsobit i možnost přihlášení se při posledním sčítání lidu k tzv. slezské národnosti, je zesilování asimilace zřejmé a stalo se již předmětem řady analýz. Polští badatelé pokládají za hlavní faktory urychlující tempo asimilace "rozměňování" koncentrace polské menšiny migrací, někdy administrativně vynucenou, smíšené sňatky, politická rozhodnutí úřadů, někdejší omezení styku s Polskem, národnostní předsudky většinového obyvatelstva a průmyslovou devastaci

krajiny.³ Vedou se i spory o to, nakolik byla tato asimilace násilnou čechizací, např. jedna z posledních polemik se odehrála mezi Januszem Mondrym a Jaroslavem Valentou v roce 1995 na stránkách pařížské *Kultury*.⁴

Další početnou národní menšinou žijící na tomto území jsou Slováci, je jich tu přes 33 tisíc a v okrese Karviná dokonce nedávno početně převážili Poláci. Na rozdíl od nich však zdejší Slováci nemají autochtonní původ, v naprosté většině sem přišli až po válce v souvislosti s potřebou pracovních sil pro extenzivní rozvoj těžkého průmyslu. Také jejich počet klesá, což není způsobeno jen stěhováním zpátky na Slovensko, ale především změnou deklarace národní příslušnosti v důsledku dělení státu. Vliv příbuzného českého kulturního prostředí na Slováky je stále větší a proces jejich integrace do české společnosti postupuje stále rychleji, což je vidět např. na mizivém zájmu o výuku v národním jazyce - jediné slovenské škole v Karviné hrozí zánik pro nedostatek žáků. Otázku dvojjazyčnosti tudíž reprezentace slovenské národní menšiny vůbec nevnese, i když vzhledem ke svému počtu by ji v některých obcích mohla vznést (např. v Karviné, Havířově, Orlové). V jiné situaci je menšina romská, jejíž příslušníci ze značné části proklamovali jinou než romskou národnost nebo vůbec neumějí romsky. Z ostatních menšin žije v regionu asi 1 tisíc Maďarů a méně než tisíc Němců, Ukrajinců aj.⁵

Otázka dvojjazyčnosti na Těšínsku se tedy prozatím týká jen dvojjazyčnosti česko-polské. Nejde samozřejmě pouze o praktické uplatnění práva na menšinové školství, kulturu, tisk a informace ve sdělovacích prostředcích v polštině, ale též o dvojjazyčné nápisy, názvy institucí, úřední úkony a další projevy, jež mohou veřejně demonstrovat uznání národně politického postavení Poláků ve vymezených lokalitách národnostně smíšeného území České republiky. Nedávno provedený sociologický výzkum prokázal, že zatímco místní Češi a Slováci chápou dvojjazyčnost především jako prostředek jazykového dorozumění a mnohdy ji nepokládají za potřebnou, Poláci ji naopak chápou jako deklaraci svých politických práv, jež je vymezuje a reprezentuje ve vztahu k jiným národním skupinám, především k Čechům. Pokládají ji tudíž za jednu z klíčových otázek svého postavení v regionu.⁶

V totalitní společnosti měla sice polská národní menšina své zástupce ve všech zastupitelských orgánech, ale jejich přístup k obhajování zájmů menšiny byl až do konce roku 1989 zcela formální a pod naprostým dohledem aparátu komunistické strany. Porevoluční opojení z možnosti svobodného rozhodování vzápětí vystřídaly spory o strukturu a složení orgánů zastupujících menšinu vůči společnosti a o nejvhodnější přístup k prosazování menšinových zájmů. Dosud trvá rivalita mezi tradičním Polským kulturně osvětovým svazem PZKO, novou Radou Poláků (výkonným orgánem Kongresu Poláků) a politickým hnutím Wspólnota-Soužití-Együttelés, jež v pozměněné podobě⁷ přežilo i zánik československé federace. Představitelé menšiny se postupně začali zabývat komplexem dříve neřešených problémů. Usilovali především o odvrácení hrozby pokračující asimilace, o legislativní zakotvení menšinových práv a státních dotací menšinové činnosti, o udržení menšinového školství, o vyřešení otázky restitucí majetku bývalých polských organizací a spolků, o zvýšení počtu hraničních přechodů z ČR do Polska a všestranné rozšíření styků mezi oběma zeměmi atd. Dodržování zásady dvojjazyčnosti bylo tedy jen jedním z mnoha sledovaných problémových okruhů.⁸

České jazykové právo má své kořeny už ve vladislavském zřízení zemském z roku 1500, pobělohorská Obnovená zřízení zemská proklamovala česko-německou dvojjazyčnost. Ústava první republiky z roku 1920 prohlásila československý jazyk (ve znění českém a slovenském) za jazyk státní a zároveň zavedla ochranu jazykových práv národních menšin, po doplnění o jazyková nařízení z roku 1926 pokládánou za jednu z nejdokonalejších v tehdejší Evropě. Poválečné ústavy (máme od roku 1945 už čtvrtou) chránily práva menšin jen všeobecně a rámcově. Ostatně i vítězné mocnosti dlouho považovaly zvláštní ochranu menšin za nadbytečnou, neboť panoval názor, že ji prakticky zahrnují už zásady o respektování lidských práv. Teprve postupně se tento názor měnil. Závěrečný dokument z kodaňské schůzky Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě z června 1990 přiznával menšinám právo svobodně se vyjadřovat a rozvíjet svou svébytnost včetně jazyka. Podobně smlouva o dobrém sousedství, solidaritě a přátelské spolupráci mezi Polskem a Československem z roku 1991 již proklamovala např. právo užívat mateřský jazyk v úředním styku. I

když např. menšinové školství a některé další otázky naše zákonné normy již upravovaly, přesto nedávno vznikla potřeba zabývat se problematikou ochrany práv národních menšin zvláštním zákonem. Ten by měl zohlednit řadu mezinárodních legislativních norem, např. Listinu základních práv a svobod a také Rámcovou úmluvu o ochraně národních menšin, s níž v roce 1998 vyjádřilo souhlas Národní shromáždění i prezident.

Zástupci polské menšiny si tohoto vývoje stále bedlivěji všímali a snažili se jej aktivně ovlivňovat. Na problém dodržování zásad dvojjazyčnosti poprvé veřejně upozornil poslanec Władysław Niedoba v Národním shromáždění ČSFR v lednu 1992, když své parlamentní vystoupení o právech menšin začal přednášet v polštině.⁹ Brzy vznikl první spor o veřejné užívání názvu obce zároveň v češtině i v polštině - na tabuli obecního úřadu v Těrlicku. Ministerstvo vnitra sdělilo, že nemá právo bránit užívání dvojjazyčných názvů tam, kde o nich obecní zastupitelstvo rozhodne, takže nápis v Těrlicku zůstal.¹⁰ Předmětem dalších jazykových sporů bylo např. ponechání polské části názvu spotřebního družstva "Jednota-Jednosc", veřejné užívání polštiny v obchodech, na poštách a úřadech, vyřazení polštiny ze stránek Karvinských novin. Mimořádná pozornost byla věnována prosazení úředních zápisů v polštině, zvláště do matrik a osobních dokladů, pokud šlo o polská křestní jména a příjmení či o vynechání české koncovky "ová" u ženských příjmení.¹¹ Úřady v této věci nakonec ustupují, avšak spor o polskou transkripci názvů obcí či zeměpisných názvů uváděných v úředních dokladech dosud trvá. Požadavek na vypuštění přídatného jména Český z názvu Českého Těšína byl městskou radou odmítnut, podle názoru ministerstva vnitra by o změně názvu mělo rozhodovat referendum obyvatel.¹² U českých silnic se již objevují první billboardy s reklamou v polštině.¹³ Veřejnost se zájmem sledovala byrokratické pokusy o omezení kompetencí polské redakce regionálního vysílání Českého rozhlasu v Ostravě a snahy o rozšíření polského vysílání televizního studia ve Stonavě. Při parlamentních volbách v roce 1998 měli polští voliči poprvé po roce 1989 k dispozici alespoň jeden volební program v polštině (týkal se KDU-ČSL, za niž kandidoval předseda Rady Poláků W. Fójcik).¹⁴ Úsilí o získání voličských hlasů vedlo největší politické

strany k zařazení své předvolební agitace i na stránky polského menšinového tisku.

Tam byly postupně otištěny též všechny zásadní dokumenty týkající se ochrany menšinových práv, s cílem vyvolat veřejnou diskusi.¹⁵ Pravidelně se objevovaly články poukazující na vstřícný přístup k dvojjazyčnosti v některých evropských zemích, např. ve prospěch Švédů ve Finsku, Němců v Belgii, Lužických Srbů v Německu ap.¹⁶ Prosazení dvojjazyčnosti se stalo součástí programu Rady Poláků, jejíž zástupci provedli výběr obcí Těšínska, v nichž by mělo dojít k praktické realizaci zásad dvojjazyčnosti. Podobně zajištění práva na užívání mateřského jazyka v kontaktu s úřady je jedním z hlavních cílů politického hnutí Wspólnota.¹⁷

Požadavek zavedení dvojjazyčnosti způsobil ve většinové české společnosti hned poté, co se jej na jaře 1999 zmocnila média, mimořádný rozruch. Jak ukázala novinová anketa, vyvolávala představa česko-polského označení obcí a státních úřadů na Těšínsku neadekvátní xenofobní nálady a oživovala zdánlivě již zapomenuté negativní stereotypy minulých příkoří mezi Čechy a Poláky na tomto území. Jen málokdo si vzpomněl, že polské nápisy bývaly v řadě obcí Těšínska na úřadech běžnou věcí až do počátku devadesátých let a že byly odstraněny až v souvislosti se změnou národních výborů na obecní a městské úřady. Česká veřejnost nebyla včas a náležitě seznámena s obsahem Rámcové úmluvy, na jejímž základě se zavedení dvojjazyčnosti chystá. Předmětem spekulací je zvláště stanovení spodní hranice procentuálního zastoupení menšinových obyvatel v obci, jež by ještě umožňovala aplikaci dvojjazyčnosti. Podle názoru vládního zmocněnce pro lidská práva Petra Uhla by se měla pohybovat mezi 10 a 20 procenty. Historik Jaroslav Valenta považuje za přijatelnou ještě hranici pouhých 5 procent, avšak upozorňuje, že nelze mechanicky vycházet ze statistiky národností z roku 1910, jak si představují někteří zástupci polské menšiny, kteří by dvojjazyčnost nejraději zavedli na celém území tzv. Záolží (tedy v podstatě území, o němž Poláci v roce 1918 předpokládali, že bude patřit Polsku).¹⁸

Předseda Rady Poláků W. Fójcik reagoval na diskusi v českém tisku otevřeným dopisem. Vysvětlil v něm, že polské menšině "jde pouze o naplnění

zákonů platných v ČR a mezinárodních úmluv, které ČR ratifikovala". Argumenty pro zavedení dvojjazyčných nápisů spočívají především v obnovení neprávem potlačené hrdosti Poláků na generace předků, kteří tento region svou tvůrčí prací nesmazatelně ovlivnili.¹⁹ Podobně v rozhovoru pro deník *Právo* zdůraznil: "Pro menšinu je ponižující mnohokrát se domáhat či prosit o něco, co jí patří. Mnozí čeští občané se pak diví, co ty menšiny zase nechtějí. Neuvědomují si fakt, že menšiny se domáhají výlučně toho, co je pro členy většinové společnosti zcela samozřejmou věcí."²⁰

Návrh věcného záměru zákona na ochranu práv národních menšin má být v lednu roku 2000 předložen vládě a s jeho účinností se počítá zhruba od poloviny roku 2001. Výrazně se dotkne i problematiky dvojjazyčnosti. Je pravděpodobné, že zákon označí polštinu za chráněný menšinový jazyk, což by mohlo případně navodit úpravy ve správním členění Těšínska. Zaručeno bude právo na menšinovou formu jména a příjmení, právo na jazyk, kulturu a vzdělávání v menšinovém jazyce, právo na užívání menšinového jazyka v úředním styku i na styk se zahraničím v menšinovém jazyku.²¹ Široce pojatý okruh práv národních menšin doplňují ustanovení o výkonu těchto práv, o úřadu pro menšiny, menšinové samosprávě, školství, financování a majetku menšin. I když zákon patrně nebude přijat v maximalistické podobě návrhu, nepochybně výraznělepší postavení našich národních menšin, což může být většinové společnosti jedině ku prospěchu.

P o z n á m k y:

- 1) Blíže viz např. *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava-Praha 1992; BORÁK, M.: *Polská menšina v České republice*. In: GABAL, I. a kol: *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*. Praha 1999, s. 120-127.
- 2) SIWEK, T.: *Demografická charakteristika Poláků v České republice*. In: KADŁUBIEC, D. K.: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920-1995)*. Ostrava 1997, s. 43-66.
- 3) Viz např. RUSKOVÁ, H.: *Společenské a kulturní procesy*. In: Tamtéž, s. 67-84.
- 4) Pod názvem *Czechizacja Zaolzia - trwa czy nie?* ji přetiskl Głos Ludu (dále jen GL) 21. a 28. 9. 1995.
- 5) Viz např. PROKOP, R. - ŠRAJEROVÁ, O. - SOMMER, K. - GÍMEŠ, E.: *Slováci v České republice po roce 1945*. Opava 1998; SOKOLOVÁ, G. - HERNOVÁ, Š. - ŠRAJEROVÁ, O.: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*. Opava 1987.
- 6) Tamtéž, s. 91-94.
- 7) Coexistencia-Soužití-Wspólnota.
- 8) BORÁK, M.: *Problémy polské menšiny v ČR v 90. letech*. In: *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*. Opava 1998, s. 230-241.
- 9) *Posel W. Niedoba w parlamencie*. GL 25.1.1992.
- 10) *Prawo do stosowania nazw dwujęzycznych*. GL 10.6.1995.
- 11) *Czy masz już nowy dowód osobisty?* GL 6.12.1997; *Zamiast Hedviki Jadwiga. Każdy ma prawo do imienia w swoim języku ojczystym*. GL 3.4.1999.
- 12) *Pozostanie "Czeskim"*. GL 11.2.1999.
- 13) *Biznes nie zna granic*. GL 5.8.1999
- 14) *Program KDU-ČSL po polsku*. GL 2.6.1998.
- 15) Např. *Prawa mniejszości narodowych i etnicznych*. GL 19.10.1991; *Prawa mniejszości narodowych w świetle ustaw*. GL 10.5.1997; *Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych*. GL 2.4.-9.4.1998; *Europejska Karta Języków Regionalnych i Mniejszościowych*. GL 23.1.-9.2.1999.
- 16) *Prawa niemieckiej mniejszości w Belgii*. GL 11.5.1995; *Języki mniejszości w Europie*. GL 9.5.1998; *Serbołużyczanie u siebie*. GL 21.9.1999.
- 17) *Opinię do końca roku*. GL 17.12.1999; *Ochrona praw mniejszości narodowych*. GL 13.2.1999; *Przygotowania do warszawskich rozmów*. GL 18.9.1999; *Cele jasno określone*. GL 24.8.1999; *Walka o dwujęzyczność nie jest priorytetem*. GL 9.9.1999.
- 18) PAVLAČÍK, Z.: *Poláci chtějí, aby řada slezských obcí měla název ve dvou jazycích. Chceme prosadit pouze to, na co máme nárok, tvrdí Poláci*. MF DNES 22.3.1999; Týž: *Čechy zaskočil*

požadavek dvojjazyčných názvů. Předseda Rady Poláků Vavřínek Fójcik: Je to ostuda demokracie. MF DNES 24.3.1999; HOLÝ, D.: Polské tažení za pocit. Mladý svět, XLI, 1999, č. 22, s. 26-28; PAVLAČÍK, Z.: Je třeba dvojjazyčné názvy vyvěsit a vysvětlit to lidem, tvrdí Petr Uhl. MF DNES 27.3.1999; MILERSKI, W.: Gdzie dwujęzyczność? GL 21.10.1995; VALENTA, J.: Feler w argumentacji. GL 16.11.1995.

19) *List otwarty w sprawie dyskusji medialnej o napisach dwujęzycznych na Śląsku Cieszyńskim. GL 29.4.1999.*

20) *Co przyniesie ustawa o mniejszościach? GL 17.7.1999.*

21) *Návrh věcného záměru zákona na ochranu práv národních menšin a nástin některých jeho zásad. Verze ze 17. května 1999. Praha, Úřad vlády ČR. 45 s.*